

DENDROCHRONOLOGINIŲ TYRIMŲ TAIKYMAS MENO KŪRINIŲ DATAVIMUI LIETUVOJE IR JŲ PERSPEKTYVOS

Skiriama Adomui

Gabija Surdokaitė-Vitienė

LIETUVOS KULTŪROS TYRIMŲ INSTITUTAS

Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

gabisu@yahoo.com

Straipsnyje pristatomas dendrochronologinių tyrimų taikymas meno kūrinių datavimui. Jis, kaip pagalbinis metodas, gana plačiai naudojamas dailės istorikų tose šalyse, kurių muziejuose, privačiose kolekcijose, religinių pastatų interjeruose saugomi ant lentų tapyti paveikslai, skulptūros, polichromija dekoruotos medinės architektūrinės detalės ir pan. Lietuvoje šis metodas kol kas nenaudojamas (išskyrus pavienius atvejus), todėl straipsnyje nubrėžiamos tokių tyrimų galimybės, perspektyvos, gairės ir nurodomos dendrochronologinio tyrimo ribos¹.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: dendrochronologija, medžio rievėlių chronologija, Lietuvos dailės istorija, tapyba ant lentų, skulptūra, restauravimas.

Dendrochronologija (gr. *dendron* – medis, *khronos* – laikas, *logia* – mokslas) tarpdisciplininis mokslas, apiman-
 tis biologiją, klimatologiją, ekologiją, geomorfologiją, hidrologiją, vulkanologiją, archeologiją, architektūros

ir dailės istoriją bei kt. Mokslas pagrįstas specifiniu metinių medžio rievėlių prieaugiu, kuris priklauso nuo klimato sąlygų – klimatinės juostos, kritulių kiekio, saulės aktyvumo, temperatūros ir pan. 1910 m. amerikiečių astronomas Andrew E. Douglassas, ieškodamas saulės aktyvumo sąsajų su medžio rievėmis, atrado sąsajas tarp klimato ir medienos rievėlių².

Dendrochronologinis tyrimas leidžia nustatyti, kuriais metais ir kurių metų sezoną medis buvo nukirstas. Datuojant meno kūrinius nustatoma ne tik medienos

¹ Už paramą rašant straipsnį, konsultacijas, nuorodas, leidimus publikuoti jų archyvuose saugomas meno kūrinių dendrochronologinio tyrimo metu darytas nuotraukas ir už visą kitą informaciją labai dėkoju dendrochronologams Tartu universiteto docentui dr. Alarui Läänelaidui, Vytauto Didžiojo universiteto mokslo darbuotojai dr. Rūtilei Pukienei ir vyresniajam mokslo darbuotojui dr. Adomui Vitui. Už suteiktą informaciją, diskusiją, susirašinėjimą ir sugaištą laiką labai dėkoju Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centro vadovei prof. dr. Jūratei Senvaitienei.

² Alain Orcel, Christian Orcel, Jean Tercier, „La dendrochronologie“, in: *Archives des sciences*, 1993, vol. 46, Nr. 2, p. 191.

kirtimo metai (tirti galima ne mažesnę nei 70 rievių seką), bet ir sezonas, jei yra išlikusi paskutinioji rievė prie brazdo. Kadangi balana meno kūriniuose dažnai būna pašalinta, kaip silpnesnė medienos dalis, labai svarbu įvertinti balanos rievių skaičių. Airijoje balanos rievių vidurkis ąžuolo medienoje yra 32 rievės, Lenkijoje – 15, o Lietuvoje – 12 rievių³. Atsižvelgiant į tai nustatomos tiriamo meno objekto sukūrimo ankstyviausių ir galutinių datų ribos.

XX a. 7 dešimtmetyje meno kūrinių datavimas dendrochronologijos mokslo dėka tapo įprastu reiškiniu. Tuo metu Vokietijoje sėkmingai buvo datuoti ant ąžuolo lentų tapyti paveikslai⁴. Vėliau ant ąžuolo lentų tapytų paveikslų ir skulptūrų datavimas buvo plačiai naudojamas visoje Vakarų Europoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose. Apie 1984–1985 m. dendrochronologinis meno kūrinių datavimas išgyveno tam tikrą krizę, suabejojus metodo tikslumu. Mokslininkai kritikavo tai, kad dalis chronologijų, kuriomis remtasi, nebuvo absoliučiai datuotos, neatsižvelgiama į balanos rievių skaičių, o ąžuolo lentų kilmė nebuvo žinoma⁵. Be to, dendrochronologiniam meno kūrinių datavimui kilo kliūčių, kai tiriant Rembrandto ar kitų XIV–XVII a. dailininkų paveikslų lentas buvo nustatytos naujos medžio rievių sekos, kurių nepavyko datuoti turimomis chronologijomis⁶. 1990 m. lenkų dendrochronologui sukūrus Lenkijos ąžuolo chronologijas paaiškėjo, kad daugumai XIV–XVII a. pirmoje pusėje Europos šalyse sukurtų meno kūrinių naudota pietinio Baltijos

regiono mediena⁷. Šis ąžuolo medienos importas buvo sutrikdytas XVII a. vid. karo su Maskva metu⁸.

Meno kūrinių, sukurtų iš kitos medienos rūšies negu ąžuolo, datavimų atlikta daug mažiau. Iš dalies tai paaiškinama tuo, kad iki XVII a. tapybai Europoje dažniausiai būdavo naudojamos ąžuolo lentos.

Meno kūriniai iš kitų medienos rūšių – pušies ir eglės – taip pat sėkmingai datuojami, nes yra sukurtos ilgalaikės pušies ir eglės etaloninės chronologijos. Dendrochronologinio datavimo sėkmę lemia atskiroms medžių rūšims būdingų rievių sekų dinamika. ąžuolo ir pušies medžių rievių serijoms dažniausiai būdingi panašūs svyravimai didelėse geografinėse teritorijose, o eglei, be geografiškai bendrų svyravimų, paprastai egzistuoja nemaža dalis tam tikrai augimo vietai būdingų prieaugio svyravimų. Kitoms rūšims, pavyzdžiui, liepai, beržui ir alksniui, nėra sukurtos ilgalaikės etaloninės chronologijos, tinkamos datavimui.⁹

Nors dendrochronologiniai tyrimai ant lentų tapytų paveikslų datavimui Vakarų ir Centrinėje Europoje naudojami nuo XX a. 7 deš. pabaigos, Lietuvoje tik 1997 m. Teodoras Bitvinskis su Jonu Karpavičiumi atliko pirminę dendrochronologinę Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos paveikslo penktosios lentos analizę¹⁰. Popiežiaus Jono Pauliaus II vizito į Lietuvą proga 1993 m. paveikslas buvo išimtas iš altoriaus ir liepos–rugpjūčio mėnesiais įvairių sričių specialistų

3 Aoife Daly, Alar Läänelaid, „The dendrochronological dating of three paintings in the style of Bosch/Bruegel“, in: *In the Trail of Bosch and Bruegel: Four Paintings United under Cross-examination*, sud. Erma Hermes, London: Archetype Publications, 2012, p. 48; Kristina Sohar, Adomas Vitas, Alar Läänelaid, „Sapwood estimates of pedunculate oak (*Quercus robur* L.) in eastern Baltic“, in: *Dendrochronologia*, vol. 30, p. 49–56.

4 Josef Bauch, Dieter Eckstein, „Wood biological investigations on panels of Rembrandt paintings“, in: *Wood Science Technology*, 1981, vol. 15, p. 251–263.

5 Peter Klein, Tomasz Wazny, „Dendrochronological analyses of paintings of Gdansk painters of the 15th to the 17th century“, in: *Dendrochronologia*, 1991, vol. 9, p. 181.

6 *Ibid.*, p. 182.

7 *Ibid.*, p. 183–184. Baltijos regionas suprantamas kaip Lenkijos Karūnos ir LDK teritorija, kuri dabar apima dabartines Lenkijos, Lietuvos, Latvijos, dalį Baltarusijos ir Ukrainos teritorijas; Aoife Daly, Alar Läänelaid, *op. cit.*, p. 47.

8 Peter Klein, Tomasz Wazny, *op. cit.*, p. 185.

9 Alar Läänelaid, Sjoerd van Daalen, Maris Zunde, Rūtile Pukiene, „Dating a pine sculpture of Jonah and whale“, in: *Baltic Dendro 2012: Materials of the 2nd International Conference of Baltic States Dendrochronologists*, sud. Adomas Vitas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012, p. 8–16. [Savilaida].

10 Dendrochronologijos grupė Lietuvoje įkurta 1968 m., o laboratorija – 1974 m.

tirtas (meno istorikų, restauratorių, chemikų ir dendrochronologų) bei restauruotas Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centre¹¹. Minėti mokslininkai gautus rezultatus publikavo straipsnyje „Aušros Vartų paveikslo pirminio dendrochronologinio tyrimo rezultatai“¹². Tai ne tik pirmoji publikacija, bet apskritai pirmasis kartas Lietuvoje, kai pasitelkus dendrochronologinį metodą buvo datuotas ant lentų tapytas paveikslas. Bitvinskas ir Karpavičius palygino medžio rieves iš penktosios paveikslo lentos (184 rievės) su Hamburgo ir Vurtembergo ąžuolo chronologijomis ir padarė išvadą, kad medis augo 1434–1620 m.¹³ Tuo metu mokslininkai manė, kad Aušros Vartų paveikslo medžio rėvių chronologiją reiktų palyginti su subfosilinių¹⁴ ąžuolų, iškastų iš upės nuosėdų Smurgainiuose (dab. Baltarusija), medžio rėvių chronologija¹⁵.

Subfosilinius Smurgainių ąžuolais Lietuvos dendrochronologai domėjosi nuo XX a. 7 deš.¹⁶, bet jų tyrimus ribojo tikslų radioaktyvios anglies datų nustatymo trūkumai ir tai, kad tuo metu dar nebuvo sukurtos įvairių Baltijos regiono ir laikotarpių ąžuolų etaloninės chronologijos¹⁷.

11 Restauracijos metu buvo atlikti paveikslo tyrimas rentgeno ir ultravioletiniais spinduliais, cheminė ir stratigrafinė paveikslo analizė. Restauruota tapyba ir metalo aptaisai. Su tyrimų ir rezultatais galima susipažinti leidinyje *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2009, t. 10: *Aušros Vartų Švč. Marijos Gailėstingumo Motinos paveikslas*, sud. Alfredas Širmulis.

12 Teodoras Bitvinskas, Jonas Karpavičius, „Aušros Vartų paveikslo pirminio dendrochronologinio tyrimo rezultatai“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 10: *Aušros Vartų Švč. Marijos Gailėstingumo Motinos paveikslas*, p. 59–64.

13 *Ibid.*, p. 59.

14 Subfosilinė mediena turi išlikusią organinę struktūrą, yra pakeitusi spalvą ir užsikonservavusi tik dar ne visai suakmenėjusi (fosilinė).

15 Teodoras Bitvinskas, Jonas Karpavičius, *op. cit.*, p. 60.

16 Т. Битвинский, В. Дергачев, И. Кайрайтис, Р. Закарка, „К вопросу о возможности построения сверхдолгосрочных дендрошкал в Южной Прибалтике“, in: *Материалы второго всесоюзного совещания по дендрохронологии и дендроклиматологии „Дендроклиматохронология и радиоуглерод“*, Каунас, 1972, p. 69–75.

17 Adomas Vitas, Jonas Mažeika, Rimantas Petrošius, Rūtilė Pukienė, „Radiocarbon and dendrochronological dating of subfossil oaks from Smarhoń riverine sediments“, in: *Geochronometria*, 2014, Nr. 41 (2), p. 121.

Naujausi ąžuolų tyrimai atskleidė, kad jauniausi medžiai Smurgainiuose augo bent jau 778–1326 m. ir galbūt 1575–1747 m.¹⁸ Tokiu atveju būtų galima palyginti jauniausio ąžuolo chronologiją su Aušros Vartų paveikslo penktosios lentos duomenimis. Tačiau anksčiau minėtą Bitvinsko ir Karpavičiaus Aušros Vartų paveikslo lentos chronologiją galima būtų palyginti su šiuo metu sukurtomis Baltijos regiono Vilquro 1, Pomerania ir Baltic 1 chronologijomis. Naujas išsamus visų paveikslo lentų tyrimas šiuo metu praktiškai yra neįmanomas dėl keleto priežasčių. Visų pirma, jis įkeltas į altorių, todėl norint jį apžiūrėti reiktų išimti ir išvežti į laboratoriją. Antra, jis turi labai svarbią religinę reikšmę ir yra tikinčiųjų nuolat lankomas, o trečia, paveikslą dengia puošnūs gėlėmis kalstyti auksuoti sidabro aptaisai. Maria Kałamajska-Saeed atlikusi išsamius šio paveikslo menotyrinius tyrimus daro išvadą, kad Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos Gailėstingumo Motinos paveikslas nutapytas apie 1620–1630 m. nežinomo dailininko ant ąžuolinių lentų skydo laikantis Šiaurės Europos tapybos aliejumi technologijos pagal Nyderlandų dailininko Martino de Voso (1532–1603) sukurtą pavyzdį, veikiausiai remiantis graverio Thomo de Leu atliktu raižiniu¹⁹.

Tenka apgailestauti, kad Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos paveikslo datavimas dendrochronologiniu metodu buvo pirmas ir vienintelis toks bandymas. Praėjus beveik dvidešimčiai metų, tik 2010 m. Rūtilė Pukienė atliko Lukiškių Dievo Motinos ikonos mikroskopinius medienos anatomijos tyrimus ir nustatė medžio, iš kurio buvo pagamintos atvaizdo lentos, rūšį²⁰. Šiuo atveju tikslesnio datavimo nebuvo įmanoma atlikti, nes ikona tapyta ant liepos lentų, o liepos etaloninės chronologijos nėra sukurtos.

18 *Ibid.*, p. 123.

19 Maria Kałamajska-Saeed, *Ostra Brama w Wilnie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990, p. 273.

20 Tojana Račiūnaitė, „Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga: restauravimas, ikonografija ir kilmės klausimas“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2013, t. 69: *Kultiniai atvaizdai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: importas ir sklaida*, sud. Tojana Račiūnaitė, p. 78.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad XV–XVIII a. Lietuvoje (šiuo atveju reikėtų kalbėti apie visą LDK) tapybos technikos skyrėsi nuo Vakarų ir Vidurio Europos. Lietuvos XV–XVII a. tapybos technikai didesnę įtaką turėjo Rytų tradicijos. Mūsų kraštuose daugiausia buvo tapoma ant liepos medžio (panašiai kaip Ukrainos, Rusijos ikonų tapybos mokyklose), tik keletas paveikslų tapyta ant ąžuolo ar pušies medžio lentų. Palyginimui galime pasakyti, kad XV–XVI a. Nyderlandų dailininkai naudojo išimtinai tik ąžuolą ir tik XVII a. jie pradėjo naudoti liepą bei kedrą. XVI–XVII a. Prancūzijoje dailininkai dažniausiai naudodavo ąžuolą (57%), riešutmedį (18%), tuopą (11%), Portugalijoje naudotas ąžuolas (82%) ir kilnūsias kaštonas, Ispanijoje – pušis (42%) ir tuopa, Anglijoje – ąžuolas²¹. Tuo tarpu beveik visuose Vokietijos regionuose tuo metu naudotos liepos lentos, tik Kelno meno centre buvo naudotas ąžuolas, o Tirolyje – pušis²². Šiuo metu nė vienoje pasaulio dendrochronologijos laboratorijoje liepos medžio chronologijos nesukurtos, taigi tokių paveikslų datavimas neįmanomas.

Nepaisant to fakto, kad liepos chronologijos nesukurtos, tarp Lietuvos ant lentų tapytų paveikslų rastume nemažai objektų, kuriems galėtume taikyti dendrochronologinį metodą meno kūrinių datavimui. Čia pirmiausia tektų kalbėti apie XVI–XVII a. Sapiegų Madonos ir XVII a. Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos paveikslus. Iš pradžių reikėtų pabrėžti, kad abu šie paveiksai nuo seno garsėjo malonėmis ir stebuklais. Be to, turi itin didelę reikšmę Lietuvoje krikščionybės ir dailės istorijai. Šių paveikslų gerbimo tradicija nenutrūko, ir jie vis dar yra gausiai lankomi tikinčiųjų. Abu paveiksai buvo tapyti ant ąžuolo lentų, ir jų restauracijos metu buvo galima pabandyti atlikti dendrochronologinę analizę.

Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos paveikslas restauruotas 2003–2006 m. Lietuvos dailės muziejaus Prano

21 Dalia Panavaitė, „XVI–XVII a. ant lentų tapytų paveikslų tapybos technikos kai kurie aspektai“, in: *Kultūros paminklai*, 2000, t. 6, p. 127.

22 *Ibid.*

Gudyno restauravimo centre. Jis tapytas ant ąžuolinių lentų, kurios yra rinktinės (2 cm storio), meistriškai suleistos, suleidimo siūlės sunkiai matomos net per didinamąjį stiklą²³. Restauracijos metu buvo atlikti paveikslo istoriniai-menotyriniai tyrimai, kurių metu buvo nustatyta, kad paveikslą bažnyčiai paaukojo vyskupas Eustachijus Valavičius, o tarp 1620–1629 m. atvaizdas buvo įkeltas į didįjį altorių²⁴. Remiantis paveikslo tapybos plastikos, technologinėmis, kompozicijos, ornamento ypatybėmis ir istoriniais šaltiniais, jis buvo datuotas XVII a. 3 dešimtmečiu, tačiau istoriko Liudo Jovaišos surasti dokumentai liudija, kad paveikslas jau nuo 1616 metų garsėjo malonėmis²⁵. Taigi šiuo atveju menotyrininkų taip dažnai taikomas paveikslų datavimas, remiantis jų įkėlimo į altorių data, pasirodė esąs klaidingas.

Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos paveikslas priklauso mažai išlikusiai LDK tapybos kūrinių grupei, kuriai būdinga ne tik tapyba ant lentų, bet ir simbolinė bizantinės tradicijos ikonos vaizdo struktūra, kompozicijos elementai, raižytas fonas. Ši tradicija pamažu pradėjo nykti nuo XVII a. vid., nors jos elementų galime įžvelgti ir vėlyvuosiuose XIX a. Lietuvos sakralinės tapybos kūriniuose²⁶. Tenka tik apgailestauti, kad pa-

23 Lentų skydas sumontuotas iš aštuonių lentų, kurių plotis: 1) 13,4 cm, 2) 19 cm, 3) 15 cm, 4) 27 cm, 5) 11,6 cm, 6) 6,2 cm, 7) 15 cm, 8) 13,3 cm; Algimantas Vaineikis, „Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos bažnyčios didžiojo altoriaus paveikslo Dievo Motina su kūdikiu vaizdo ir medžiaginės struktūros transformacijos“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2009, t. 52: *Meno kūriny: paviršius, figūra, reikšmė*, sud. Dalia Klajumienė, p. 34–35.

24 Dalia Ramonienė, „Sakralinė tapyba“, in: *Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 149–152; Dalia Klajumienė, „Tytuvėnų Angelų Švč. Mergelės Marijos bažnyčia ir bernardinų vienuolynas“, in: *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynas*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 258–259.

25 Liudas Jovaiša, *Šiaurės Indija Žemaičių žemėje: katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje*, Vilnius: Aidai, 2013, p. 66.

26 Plačiau apie tai žr. Regimanta Stankevičienė, „Kai kurie Lietuvos XVII–XIX a. religinės dailės sąlyčio su Europos krikščioniškąja kultūra aspektai“, in: *Europos dailė: lietuviškieji variantai*, sud. Aleksandra Aleksandravičiūtė, Vilnius: Leidybos centras, 1994, p. 139–172.

veikslo restauracijos metu nebuvo glaudesnio bendradarbiavimo tarp meno istorikų, restauratorių ir dendrochronologų nustatant tikslesnį paveikslo datavimą.

Jei Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos paveikslo gerbimas išaugo ir įgijo dabartinę savo reikšmę religiniame Lietuvos gyvenime tik XIX a., tai kitas ant ažuolo lentų tapytas paveikslas *Sapiegų Madona* tikinčiųjų ypač gerbiamas nuo XVII a. antros pusės. Rūta Janonienė teigia, kad šis paveikslas iki XVI a. pabaigos neabejotinai kabėjo Vilniaus Šv. Pranciškaus ir šv. Bernardino bažnyčioje²⁷. Po Maskvos karo jis buvo perkeltas į 1662 m. atstatytą Šv. Mykolo bernardinų bažnyčią ir tapo pagrindiniu maldininkų traukos objektu²⁸. Profesionalų paveikslas restauruotas du kartus 1985 ir 2014 metais²⁹. Šis kelių LDK tapytojų darbas susilaukė ne vieno tyrinėtojo dėmesio³⁰, tačiau kūrinys kelia daug neatsakytų klausimų. 1985 m. restauracijos metu paaiškėjo, kad:

Sapiegų Madonos pagrindą sudaro dviejų rūšių mediena – liepa ir ažuolas. Sunykus senajam liepiniam pagrindui, centrinė paveikslo dalis su išlikusiu Madonos veidu XVII a. buvo perkelta ant naujų ažuolinių lentų; tuo pačiu metu nutapytas ir dabar matomas paveikslo vaizdas.³¹

27 Rūta Janonienė, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 77.

28 *Ibid.*, p. 257.

29 1985 m. Paveikslas restauruotas Lietuvos dailės muziejaus P. Gudyno restauravimo centre (restauratoriai Alfonsas Gudzevičius, E. Lubienė, Janina Bilotienė). Tuo metu buvo atlikti cheminiai, mikrobiologiniai tyrimai, tyrimai rentgeno, ultravioletiniais ir infraraudonaisiais spinduliais (LDM P. Gudyno restauravimo centro archyvas. Kilnojamojo kultūros paminklo restauravimo pasas 1985 (II) rest. prot. Nr. 75/4475, Vilnius, 1985). 2014 m. paveikslas restauruotas Vilniaus arkivyskupijos UAB „Restauracijos ir statybos trestas“ (restauratorė Alma Valickienė).

30 Ažuolas, drobė, tempera, auksavimas. 257 x 185 x 3 (LDM P. Gudyno restauravimo centro archyvas. Kilnojamojo kultūros paminklo restauravimo pasas 1985 (II) rest. prot. Nr. 75/4475, Vilnius, 1985; Dalia Panavaitė, *op. cit.*, p. 126–141; Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 257–260; Irena Vaišvilaitė, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 6: *Baroko pradžia Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1995, p. 53–55.

31 Dalia Panavaitė, *op. cit.*, p. 127.

Atlikti dendrochronologiniai tyrimai galbūt padėtų atsakyti į klausimus, kada konkrečiai buvo pakeltas paveikslo pagrindas ir pertapytas paveikslas, ar šis paveikslo atnaujinimas susijęs su jo perkėlimu į Šv. Mykolo bažnyčią. Be to, tokie tyrimai leistų tiksliau datuoti religinės dailės ikonografijos raidos procesus, tam tikro ornamento paplitimą, leistų akcentuoti tapybos stilstikos pokyčius ir rekonstruoti paveikslo gerbimo istoriją. Lietuvoje įprasta, kad visi tikinčiųjų gerbiami religiniai paveiksliukai yra apipinti legendomis, mįšlingomis kilmės istorijomis, kurios yra gerai žinomos ir net keletą kartų kartojamos XVII–XIX a. rašytiniuose šaltiniuose bei spausdintose knygos, tačiau mokslinius jų kilmės tyrimus, autorystės nustatymą apsunkina patikimų šaltinių trūkumas. Tenka apgalvestauti, kad paskutiniosios Sapiegų Švč. Mergelės Marijos su kūdikiu paveikslo (2014) restauracijos metu profesinis dialogas tarp meno istorikų, restauratorių ir dendrochronologų neįvyko³².

Įvardyčiau keletą dendrochronologinių tyrimų vengimo priežasčių. Bene pati svarbiausia yra baimės dėl intervencijos pasekmių meno kūriniams. Kai kalbame apie ant lentų tapytus paveikslius, paprastai turime omenyje labai didelės religinės, istorinės ir meninės vertės kūrinius, kuriuos restauruojant ir tiriant jaučiama didesnė profesinė įtampa ir atsakomybė. Todėl prieš nusprendžiant, kokius technologinius tyrimus ardančiaisiais metodais (dauguma iš jų vis dėlto tokie) reikėtų atlikti, visada pirmiausia svarstoma apie jų tikslingumą. Dažnai restauruojami paveiksliukai ir skulptūros būna labai smarkiai pažeisti, aprtrupėję, aprtrūniję, tokiu atveju dendrochronologinis tyrimas neįmanomas, tačiau aš drįsčiau teigti, kad dažniausiai iš restauravimo centrų pusės iškyla nepakankamas

32 Kelių medžio rūšių lentų derinimo to paties paveikslo pagrinde Lietuvoje žinoma ir daugiau. Pavyzdžiui, paveikslo Švč. *Ona, pati trečioji* septintoji lenta yra pušinė (16 cm), o likusios – liepos. Žr. LNM RC. Daima Kondrotaitė, Ekspozito restauravimo pasas Nr. 332, 2009 m.; Lijana Birškytė-Klimienė, „Vienas Šv. Onos paveikslas, jo kontekstas ir istorija“, in: *Menotyra*, 2011, t. 18, Nr. 1, p. 33.

1. Paveikslas iš privačios kolekcijos tyrimas Belgijos karališkojo kultūros paveldo instituto (KIK/IRPA) dendrochronologijos laboratorijoje Briuselyje, Rūtilės Pukienės nuotrauka, 2012

Analysis of a painting from a private collection at the dendrochronological laboratory of the Royal Institute for Cultural Heritage of Belgium (KIK/IRPA) in Brussels

2. Paveikslas iš privačios kolekcijos tyrimas Belgijos karališkojo kultūros paveldo instituto (KIK/IRPA) dendrochronologijos laboratorijoje Briuselyje, Rūtilės Pukienės nuotrauka, 2012

Analysis of a painting from a private collection at the dendrochronological laboratory of the Royal Institute for Cultural Heritage of Belgium (KIK/IRPA) in Brussels

pasitikėjimas dendrochronologijos mokslo galimybėmis, nors restauravimo praktikoje jau seniai išvirtino eksponatų tyrimai kitų mokslo sričių sukurtais Furje transformacijos infraraudonųjų spindulių spektroskopijos (ATR-FTIR), skenavimo elektronine mikroskopija kartu su rentgeno spindulių energijų dispersijos spektroskopija (SEM/EDX), rentgeno spindulių energijų dispersijos spektroskopija (XRD), rentgeno spindulių difrakcija (X-ray Diffraction), mikrorentgeno spindulių difrakcija (μ XRD)³³, rentgeno spindulių fluorescencija (XRF), skysčio chromatografija – masių spektrometrija (HPLC/MS), mikro-Ramano spektroskopija (μ RS) ir kitais analizės metodais.

Dabartiniai skaitmeninės fotografijos technikos, stereomikroskopai ir kt. suteikia galimybę gauti medžio rievių vaizdą ir datuoti meno kūrinius, nenaudojant destruktivių metodų³⁴. Tokius būdus naudoja

daugelis Europos laboratorijų, pavyzdžiui, Belgijos karališkojo kultūros paveldo instituto (KIK/IRPA) dendrochronologijos laboratorijos Briuselyje [1, 2 il.]. Estijos Tartu universiteto mokslininkai 2006 m. nustatė olandų dailininko Hanso van Esseno ant ąžuolo tapyto paveikslas *Natiurmortas su omaru* sukūrimo datą³⁵. 2012 m. netikėtų rezultatų davė keturių XVI a. paveikslų *Jėzus išveja palūkininkus iš šventyklos* tyrimas³⁶.

Reikia pastebėti, kad net ir pasitelkiant dendrochronologinį tyrimą iš jo tikimasi teigiamo rezultato ir tikslaus atsakymo. Tačiau šis metodas turi tam tikras ribas. Jis netinka sutręšusiai medienai tirti. Iš Lietuvoje meno kūriniams naudotos medienos šiuo metu yra sukurtos pušies ir ąžuolo chronologijos (Vilquoro1, Litpinus1, Vilniaus žemutinės pilies pušies chronologija, Smurgainių 16 chronologija). Kaip jau minėjome, liepos chronologijos nėra sukurtos nė vienoje pasaulio

33 Metodas, kuris leidžia tirti mažus medžiagos kiekius.

34 Plačiau žr. Aoife Daly, Alar Läänelaid, *op. cit.*, p. 47–55; Alar Läänelaid, Alar Nurkse, „Dating of a 17th Century Painting by Tree Rings of Baltic Oak“, in: *Baltic Forestry*, 2006, vol. 2, Nr. 1 (22), p. 117–120; Rūtilė Pukienė, „Potential of dendrochronological dating of wooden artefacts. Synthesis of art and science

in conservation: trends and achievements“, in: *Synthesis of art and science in conservation: trends and achievements: the 9th Baltic States Triennial Restorers' Meeting: preprints*, sud. Jūratė Senvaitienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2011, p. 145.

35 Alar Läänelaid, Alar Nurkse, *op. cit.*

36 Plačiau žr. Aoife Daly, Alar Läänelaid, *op. cit.*

dendrochronologijos laboratorijoje. Be to, kaip bet kuris kitas mokslas dendrochronologija ne visada gali pateikti tikslūs atsakymus. Vis dėlto Lietuvos kultūros paveldas suteikia nemenką potencialą dendrochronologinių tyrimų taikymui, nes turime nemažai išlikusios tapybos ant medžio lentų (paveikslų, baldų, lubų ir pan). Į dailės paveldą dar galėtume įtraukti istorinių pastatų tyrimus. Tačiau kiek toks tyrimas būtų įmanomas, turėtų įvertinti tik patys specialistai.

Peržiūrėjusi gausią menotyrinę literatūrą, suskaičiavau apie 80–100 XVI–XVIII a. paveikslų, tapytų ant medžio lentų, kurie niekada nebuvo tirti dendrochronologų. Dar turėtume pridėti nepublikuotus muziejų fonduose ir bažnyčiose esančius meno kūrinius, kurie nebuvo atidžiau tyrinėti. Lietuvos bažnyčiose saugoma daug menotyrinių požiūrių įdomių paveikslų, kurių tyrimai gali pateikti netikėtų rezultatų. Pavyzdžiui, Linkuvos bažnyčioje saugomas retos ikonografijos paveikslas *Pal. Aloyzas Liudvikas Rabata*³⁷, kuris, tikėtina, yra tapytas ant pušies lentų. Sedos bažnyčioje saugomas itin retos ikonografijos paveikslas *Švč. Mergelės Marijos Ėmimas į dangų*, nutapytas nesilaikant profesionalių ar bent provincijos amatininkams būdingų tapybos technologijų³⁸. Nors Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, meno istorijos studijos įgauna vis didesnę pagreitį, tačiau vis dar yra netyrinėtų temų, trūksta pamatinių, fundamentalių publikacijų meno istorijos klausimais.

Lietuvoje įsitvirtinusi nuomonė, kad mūsų šalyje buvo tapoma tik ant liepos lentų. Šią nuomonę iš dalies patvirtina Dalios Panavaitės tyrimas, kurio metu ištyrusi dvylikos ant medžio lentų paveikslų tapybos technikų ypatybes, ji pastebėjo, kad septyni buvo tapyti ant liepos, trys – ant pušies, vienas – ant ąžuolo, o dar vienas (Sapiegų Madona) – ant ąžuolo ir liepos

lentų. Ši statistika tikrai gali keistis ištyrus daugiau pavyzdžių. Drįsčiau teigti, kad tokie tyrimai reikalingi bent jau dėl tikslios statistikos ir kūriniams naudotos medienos rūšies nustatymui. Tokio tyrimo metu daromas paimto mėginio tangentinis, radialinis ir skersinis pjūvis. Medienos analizė ir medžio rūšies identifikavimas atliekamas pagal mikroskopinius diagnostinius – medienos anatomijos – požymius. Atlikę medžio rūšies identifikavimo tyrimus, turėtume tikslią statistiką, kokia mediena apskritai buvo naudojama paveikslams, ir galbūt atsirastų daugiau galimybių naudoti dendrochronologinius tyrimus meno kūrinių datai nustatyti, galėtume tiksliai apibrėžti Lietuvos dailės ir tapybos technologijų istorijos raidą, kokiai tradicijai (Rytų ar Vakarų) juos priskirti ir pan. Net jei statistika nesikeistų, visgi liktų nemažas potencialas dendrochronologiniams tyrimams.

Man, kaip meno istorikei, būtų įdomu sužinoti, kaip dažnai ant medžio lentų tapytų gerbiamų paveikslų kopijavimo metu buvo pasirenkama ta pati medžio rūšis sekinio, kartotės ar kopijos pagrindu. Pavyzdžiui, vieno garsiausių LDK paveikslų Trakų Švč. Mergelės Marijos kai kurios XVII–XVIII a. kopijos niekada nebuvo restauruotos ar tirtos (Nemenčinės, Maironių, Semeliškių bažnyčiose esantys paveikslai³⁹).

Net jei žinoma tiksli meno kūrinio sukūrimo data, dendrochronologiniai tyrimai būtų naudingi tapybos technologijų istorijai atskleisti. Tokių tyrimų dėka galima nustatyti, kuriais metais ir kuriuo metų laiku nukirstas medis (svarbu palyginti su kitų šalių tradicija). Duomenis palyginę su paveikslų sukūrimo data, galime nustatyti medienos džiovinimo periodą. Tokie tyrimai padėtų nustatyti bendruosius paveikslų technologijų principus (pvz., kiek laiko buvo džiovinama

37 KPC KOPA Registruojamos kultūros vertybių registre kilnojamosios kultūros vertybės duomenys. K2014. Regimanta Stankevičienė. 2010 m.

38 KPC KOPA Registruojamos kultūros vertybių registre kilnojamosios kultūros vertybės duomenys. „Švč. Mergelės Marijos Ėmimas į dangų“. Asta Giniūnienė. 2013 m.

39 Dalia Ramonienė, „Maironių (Saudininkų) Švč. Mergelės Marijos bažnyčia“, in: *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 139; Rūta Janonienė, „Altoriai Nemenčinės bažnyčioje“, in: *Kultūros paminklai*, 1998, Nr. 5, p. 147; *Kaišiadorių vyskupija ir jos sakralinis paveldas*, sud. Svetlana Poligienė, Vilnius: Savastis, 2006, p. 116.

3. Skulptūros paruošimas dendrochronologiniam tyrimui Kanut restauracinėse dirbtuvėse (Talinas), Alaro Läänelaido nuotrauka, 2010
- Preparation of a sculpture for dendrochronological analysis in the Kanut restoration workshop (Tallinn)

4. Skulptūros tyrimas Kanut restauracinėse dirbtuvėse (Talinas), Alaro Läänelaido nuotrauka, 2010
- Analysis of a sculpture in the Kanut restoration workshop (Tallinn)

mediena prieš panaudojant lentas paveikslo pagrindui), o gauti duomenys padėtų kitų kūrinių datavimui. Vienas iš potencialių dendrochronologinių tyrimų objektų galėtų būti ant pušies lentų tapytas Sopingosios Švč. Mergelės Marijos paveikslas iš Vilniaus bernardinų bažnyčios⁴⁰. Šis kūrinys 1990–1996 m. restauruotas Lietuvos dailės muziejaus Prano Gudyno restauravimo centre⁴¹.

XVII–XVIII a. ant pušies lentų tapytų paveikslių tyrimai ne tik patikslintų jų sukūrimo datą, bet ir visą Lietuvos dailės istorijos periodizaciją, kadangi dauguma mūsų šalyje sukurtų meno kūrinių stokoja istorinės dokumentacijos ir dailės istorikai tokius kūrinius

dažniausiai datuoja pasiremdami stilistine ar ikonografinė paveikslo analize.

Lietuvos bažnyčiose galime rasti XVII–XVIII a. tapytų sakyklos paveikslių (pvz., Alsėdžiai⁴², Linkuva⁴³), kurių tyrimas galimas tik restauracijos metu, bet kurie gali būti tapyti ir ant kitų medžio rūšių, pavyzdžiui, pušies, lentų. Tapytos Tytuvėnų bažnyčios zakristijos durys (*Jėzus, rodantis kryžių*)⁴⁴ taip pat gali būti pagamintos iš pušies, kuri dažniau buvo naudojama pastatuose. Lietuvos bažnyčiose galime aptikti tapytų

⁴⁰ Apie paveikslą plačiau žr. Rūta Janonienė, *op. cit.*, p. 196, 199.

⁴¹ Pušis, aliejus, auksavimas. 123 x 62 x 2,5 (3 lentos). Restauratoriai Algimantas Vaineikis, Dalia Panavaitė, Arūnas Bėkšta, Jonas Kaupys. Restauracijos metu buvo atlikti tyrimai rentgeno spinduliais. Algimantas Vaineikis, „The Conservation and Restoration of the Painting Virgin Mary of Painful, Painted on a Wooden Support by an Unknown Lithuanian Painter in 1699“, in: *The Baltic Nordic Conference on Conserved and Restored Works of Art 6-9 October 1999*, Tallinn, Estonia. The Conservator as Investigator, Tallinn: Conservation Centre Kanut, 2000, p. 161–162, [interaktyvus], [žiūrėta 2014-08-17], <http://www.ldm.lt/Mokslas/Vaineikis.en.htm>.

⁴² Dovilė Trumpytė, „Alsėdžių bažnyčios sakykla“, in: *Alsėdžiai*, sud. Adomas Butrimas, Liepa Gričiūtė (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 120–125.

⁴³ KPC KOPA Registruojamos kultūros vertybių registre kilnojamosios kultūros vertybės duomenys. K2015K. Regimanta Stankevičienė. 2010 m.

⁴⁴ Dalia Klajumienė, *XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 104–110; Eadem, „Sienų tapyba ansamblio dekore“, in: *Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 237–254; Dalia Ramonienė, „Sakralinė tapyba“, in: *Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 193.

baldų – indaujų (Daugų bažnyčia)⁴⁵, stalės (Kauno bernardinų bažnyčia). Dendrochronologinius tyrimus galima taikyti ne tik paveikslams, skulptūroms, bet ir baldams, altoriams (netinka kiauraraštei drožybai) ir pan.⁴⁶

Kita dendrochronologiniams tyrimams potenciali meno kūrinių grupė yra Lietuvos muziejuose saugomi XVI–XVII a. Europos meistrų (italų, flamanų, olandų, ispanų) tapyti paveikslai ant lentų. Šia grupę norėčiau akcentuoti dėl didelės Vakarų ir Centrinės Europos dendrochronologų patirties tiriant ir datuojant senąją tapybą. Pavyzdžiui, 1991 m. Peteris Kleinas ir Tomaszas Wazny paskelbė Gdanskio XV–XVII a. dailininkų trisdešimties⁴⁷, 2003 m. Peteris Kleinas – aštuoniasdešimt keturių Jeronomo Boscho (1450–1516) ir jo mokinių paveikslų tyrimų rezultatus⁴⁸. Hamburgo universiteto profesorius Kleinas ištyrė visą XVII–XVIII a. olandų ir vokiečių meistrų tapybos rinkinį⁴⁹, saugomą Prahos nacionalinėje galerijoje. Remiantis šių ir kitų mokslininkų tyrimais, Europoje sukurtais ažuolo chronologijomis būtų galima pakankamai tiksliai datuoti daugelį muziejuose saugomų XV–XVIII a. menininkų kūrinių. Lietuvos dailės muziejaus parodoje *Krikščionybė Lietuvos mene* buvo eksponuoti aštuoni italų, ispanų, prancūzų, flamanų dailininkams

45 *Lietuvos sakralinė dailė XI–XX a. pradžia*, t. 1: *Tapyba, skulptūra, grafika XIV–XX a. pradžia*, sud. Dalia Tarandaitė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2003, p. 121–122.

46 Plačiau žr. Esther Jansma, Elsemieck Hanraets, Tamara Verimmen, „Tree-ring research on Dutch and Flemish art and furniture“, in: *Schriften des Forschungszentrums Jülich, Reihe Umwelt*, vol. 44: *TRACE – Tree Rings in Archaeology, Climatology and Ecology*, vol. 2: *Proceedings of the DENDROSYMPOSIUM 2003, May 1st – 3rd 2003, Utrecht, the Netherlands*, sud. Jansma E, Bräuning A, Gärtner H, Schleser G, 2004, Utrecht, p. 139–146, [interaktyvus], [žiūrėta 2014-08-17], http://treering.de/sites/default/files/TRACE_pdf/Volume_2/Jansma_et_al_TraceVol_2.pdf.

47 Peter Klein, Tomasz Wazny, *op. cit.*, p. 181–191.

48 Aoife Daly, Alar Läänelaid, *op. cit.*, 47.

49 Peter Klein, „Dendrochronological analysis and wood identification on German panels of the National Gallery in Prague“, in: *German and Austrian painting of the 14th–18th centuries*, Prague: National Gallery, 2007, p. 177–185.

priskiriami kūriniai⁵⁰, o Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus leidinyje publikuoti trylikos Europos autorių paveikslai tapyti ant lentų⁵¹, kurių dendrochronologiniai tyrimai leistų patikslinti jų datavimą, patikrinti, ar tai nėra falsifikatai ir kopijos.

Apie Lietuvos skulptūros dendrochronologinius tyrimus kol kas kalbėti keblu. Ilgametė Laimos Kruopaitės, Alfonso Šiaulio skulptūrų restauravimo partitės leidžia teigti, kad daugelis jų išdrožta iš liepos medžio⁵². Visgi galutinių išvadų, kol neatlikti išsamūs moksliniai tyrimai, negalime daryti. Pavyzdžiui, šiuo metu Bažnytinio paveldo muziejuje saugoma XVIII a. pradžios skulptūrų grupė iš Debeikių bažnyčios⁵³ greičiausiai sukurta iš pušies medžio⁵⁴.

Lietuvoje jau įsibėgėjęs dendrochronologinių tyrimų taikymas archeologijos moksle⁵⁵. Jeigu mediniai archeologiniai radiniai atitinka reikalavimus tyrimui, tai dendrochronologinis datavimas yra tiksliausias

50 *Lietuvos sakralinė dailė XI–XX a. pradžia*, t. 1: *Tapyba, skulptūra, grafika XIV–XX a. pradžia*, p. 77–79, 82–83, 92–93.

51 *Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus lobynas. Tapyba*, sud. Osvaldas Daugelis, Kaunas: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009, p. 18–19, 21, 48–51, 62–65, 71, 73, 78.

52 Iš asmeninio pokalbio su restauratoriais.

53 Marija Matuškaitė, „Mediniai Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios altoriai“, in: *Kultūros paminklai*, 1995, [Nr.] 2, p. 123–137.

54 Skulptūras apžiūrėję dendrochronologai Rūtilė Pukienė, Adomas Vitas, Maris Zunde priėjo vieningos išvados, jog skulptūros išdrožtos iš pušies.

55 Rūtilė Pukienė, „Potential of dendrochronological dating of wooden artefacts. Synthesis of art and science in conservation: trends and achievements“, in: *Synthesis of art and science in conservation: trends and achievements: the 9th Baltic States Triennial Restorers' Meeting: preprints*, sud. Jūratė Senvaitienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2011, p. 145–150; Eadem, „Mediniai XIV a. kelio grindiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Dendrochronologinė analizė ir datavimas“, in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, sud. Liudas Glemža, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilyls“, 2007, p. 182–194; Eadem, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste*, sud. Vydas Dolinskas, Daiva Steponavičienė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Lietuvos dailės muziejus, 2009, p. 85–96 ir t. t.

datavimo metodas⁵⁶. Istorinių pastatų medinių konstrukcijų tyrimas dendrochronologiniais metodais gali papildyti istorines žinias ir architektūrologinius tyrimėjimus. Pavyzdžiui, istoriniuose šaltiniuose minima, kad Zapyškio bažnyčia buvo daug kartų atnaujinta. Minimi remontai, vykdyti prieš 1666, taip pat 1698, 1763 bei po 1829, 1864 ir 1869 metų⁵⁷. Tačiau paimti mėginiai iš medinių konstrukcijų ir jų dendrochronologinis datavimas parodė, kad dar vienas bažnyčios remontas vyko po 1771 m. (tai yra medžio kirtimo data)⁵⁸. Antai mokslininkų surasti dokumentai liudija, kad Kauno maršalka Andrius Skorulskis 1606 m. pagal Jeruzalės bažnyčios modelį pastatė mūrinę Skarulių Šv. Onos bažnyčią⁵⁹. Literatūroje teigiama, kad bažnyčia baigta statyti 1620–1622 m.⁶⁰, tačiau dar 1606 m. joje jau buvo išstatytas krucifiksas⁶¹, vadinasi, ji jau stovėjo. Veikiausiai po 1656 m. gaisro⁶² bažnyčios remontai užsitęsė, nes dendrochronologinių tyrimų metu gauti rezultatai liudija, kad Skarulių bažnyčioje vykdant tvarkybos darbus buvo naudota mediena, kirsta 1672 metais⁶³. Apie svarbiausios Lietuvos šventovės – Vilniaus arkikatedros bazilikos – rekonstruk-

ciją 1782–1801 m. turime išsamią Vlodo Drėmos studiją⁶⁴. Dailės ir architektūros istoriko duomenis, kad pjautos miško medžiagos daugiausia buvo naudota nuo 1785–1789 m. ir kad minėtais metais jau dengtos stogo konstrukcijos⁶⁵, patvirtino dendrochronologo Adomo Vito tyrimai, kai buvo užfiksuoti ne tik 1788 m., bet ir nurodyta dar viena tvarkybos darbų data – po 1759 metų (medžio kirtimo metai)⁶⁶. Visgi reikėtų konstatuoti, kad istorinių pastatų medinių konstrukcijų tyrimų dendrochronologiniu metodu potencialas dar neišnaudotas, nes tokie tyrimai buvo atlikti tik šešiuose Kauno, aštuoniuose Vilniaus pastatuose ir analizuota Trakų priešpilio mediena. Tokius tyrimus galima būtų atlikti ne tik sakraliniuose pastatuose, kurių pavyzdžius pateikiau, bet ir miesto rotušių, dvarų, senųjų gyvenamųjų, vienuolynų pastatų medinių konstrukcijų analizei.

IŠVADOS

Lietuvoje dendrochronologijos laboratorija įkurta 1968 metais. Ji buvo viena pirmųjų tuometinėje Sovietų Sąjungoje, tačiau nepaisant to, kad XX a. 7 deš. meno kūrinių datavimas dendrochronologijos būdu tapo įprastu reiškiniu, Lietuvoje tik 1993 m. pirmą kartą atliktas dendrochronologinis Aušros Vartų Švč. Mergelės Marijos paveikslo penktosios lentos tyrimas. Vėliau įvairių sričių specialistų (dailės istorikų, restauratorių) ir dendrochronologų dialogas nevyko. Tik 2010 m. Rūtilė Pukienė nustatė Lukiškių Dievo Motinos ikonos pagrindo medienos rūšį.

Lietuvos muziejuose, bažnyčiose, privačiose kolekcijose saugoma nemažai LDK dailininkų ant lentų tapytų paveikslų, kurių dendrochronologinė analizė visų pirma reikalinga medienos rūšiai nustatyti. Gavus išsamius tyrimus būtų galima tiksliai apibrėžti Lietuvos

56 Rūtilė Pukienė, *op. cit.*, p. 145.

57 Algė Jankevičienė, „Zapyškis. Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia“, in: *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1: *Vilkaviškio vyskupija*, kn. IV: *Aleksoto dekanatas*, sud. Gražina Marija Martinaitienė, Vilnius: Gerelė, 2000, p. 429.

58 Adomas Vitas, „Dating of pine timber from historical buildings in Lithuania“, Pranešimas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje *Eurodendro-2005*, Viterbo, September 28 – October 2, 2005, [rankraščio teisėmis], in: A. Vito archyvas.

59 Mindaugas Paknys, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003, p. 195; Vaida Kamuntavičienė, „Kauno dekanato bažnyčių raida XV–XVI a.“, in: *Lituanistica*, 2006, t. 68, Nr. 4, p. 15.

60 Vidmantas Jankauskas, „Iš Skarulių dvaro, miestelio ir parapijos istorijos“, in: *Skaruliai*, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2010, p. 21; *Lietuvos architektūros istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 274; Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius: Pradai, 1993, p. 223.

61 Veikiausiai turima omenyje pacifikalą.

62 Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *op. cit.*, p. 223.

63 Adomas Vitas, *op. cit.*

64 Vladas Drėma, *Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782–1801 metais*, Vilnius: Mokslas, 1991.

65 *Ibid.*, p. 204.

66 Adomas Vitas, *op. cit.*

dailės ir tapybos technologijų istorijos raidą, kokiai tradicijai jas būtų galima priskirti. Be to, šie tyrimai galėtų nurodyti daugiau potencialių tyrimui objektų, kurie tapyti ant ąžuolo ir pušies lentų. XVI–XVIII a. ant ąžuolo ir pušies lentų tapytų paveikslų tyrimai patikslintų ne tik jų sukūrimo datą, bet ir Lietuvos dailės istorijos periodizaciją, kadangi daugelis mūsų šalyje sukurtų meno kūrinių stokoja istorinės dokumentacijos, todėl dailės istorikai tokius kūrinius dažniausiai datuoja pasiremdami stilistine analize.

Kita grupė galimai tiriamų paveikslų būtų Europos meistrų sukurti ant lentų tapyti paveikslai. Dauguma Europos šalių muziejų ir privačių kolekcininkų yra ištyrę savo kolekcijas. Jų rezultatai, palyginti su Lietuvoje saugomų paveikslų dendrochronologinės analizės duomenimis, padėtų tiksliai juos datuoti ir patikrinti dėl falsifikavimo bei kopijų tikimybes.

Kaip labai didelį dendrochronologinių tyrimų potencialą galime įvardyti istorinius pasaulietinius ir religiniuose pastatuose esančius baldus, altorius, tapytas medines architektūrines detales ar kitus vidaus įrangos objektus. Visa ši gausi XVII–XVIII a. objektų grupė dar laukia savo tyrėjų (ne tik dendrochronologų, bet ir dailės istorikų).

Gauta 2014 12 08

ŠALTINIAI

- KPC KOPA Registruojamos kultūros vertybių registre kilnojamosios kultūros vertybės duomenys. K2014. Regimanta Stankevičienė. 2010 m.
- KPC KOPA Registruojamos kultūros vertybių registre kilnojamosios kultūros vertybės duomenys. K2015K. Regimanta Stankevičienė. 2010 m.
- KPC KOPA Registruojamos kultūros vertybių registre kilnojamosios kultūros vertybės duomenys. „Švč. Mergelės Marijos Ėmimas į dangų“⁶⁷. Asta Giniūnienė. 2013 m.
- LDM P. Gudyno restauravimo centro archyvas. Kilnojamojo kultūros paminklo restauravimo pasas 1985 (II) rest. prot. Nr. 75/4475, Vilnius, 1985.

67 Objektas dar neįrašytas į Kultūros vertybių registrą.

LNM RC. Daima Kondrotaitė, Eksponato restauravimo pasas Nr. 332, 2009 m.

Vitas Adomas, „Dating of pine timber from historical buildings in Lithuania“: Pranešimas tarptautinėje mokslinėje konferencijoje *Eurodendro-2005*, Viterbo, September 28 – October 2, 2005, [rankraščio teisėmis], in: A. Vito archyvas.

LITERATŪRA

- Bauc Joseh, Eckstein Dieter, „Wood biological investigations on panels of Rembrandt paintings“, in: *Wood Science Technology*, 1981, vol. 15, p. 251–263.
- Bėkšta Arūnas, „Aušros Vartų paveikslo tyrimas rentgeno ir ultravioletiniais spinduliais“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2009, t. 10: *Aušros Vartų Švč. Marijos Gailestingumo Motinos paveikslas*, sud. Alfredas Širmulis, p. 45–49.
- Bilotienė Janina, „Aušros Vartų paveikslo restauravimas“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2009, t. 10: *Aušros Vartų Švč. Marijos Gailestingumo Motinos paveikslas*, sud. Alfredas Širmulis, p. 38–44.
- Birškytė-Klimienė Lijana, „Vienas Šv. Onos paveikslas, jo kontekstas ir istorija“, in: *Menotyra*, 2011, t. 18, Nr. 1, p. 29–47.
- Bitvinskas Teodoras, Karpavičius Jonas, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2009, t. 10: *Aušros Vartų Švč. Marijos Gailestingumo Motinos paveikslas*, sud. Alfredas Širmulis, p. 59–64.
- Daly Aoife, Läänelaid Alar, „The dendrochronological dating of three paintings in the style of Bosch/Bruegel“, in: *In the Trail of Bosch and Bruegel: Four Paintings United under Cross-examination*, sud. Erma Hermes, London: Archetype Publications, 2012, p. 47–55.
- Drėma Vladas, *Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782–1801 metais*, Vilnius: Mokslas, 1991.
- Jankauskas Vidmantas, „Iš Skarulių dvaro, miestelio ir parapijos istorijos“, in: *Skaruliai*, Vilnius: Tautos paveldo tyrimai, 2010, p. 15–48.
- Jankevičienė Algė, „Zapyškis. Šv. Jono Krikštytojo bažnyčia“, in: *Lietuvos sakralinė dailė*, t. 1: *Vilkaviškio vyskupija*, kn. IV: *Aleksoto dekanatas*, sud. Gražina Marija Martinaitienė, Vilnius: Gervelė, 2000, p. 429–436.
- Janonienė Rūta, „Altoriai Nemenčinės bažnyčioje“, in: *Kultūros paminklai*, 1998, Nr. 5, p. 143–149.
- Janonienė Rūta, *Bernardinų bažnyčia ir konventas Vilniuje: pranciškoniškojo dvasingumo atspindžiai ansamblio įrangoje ir puošyboje*, Vilnius: Aidai, 2010.
- Jansma Esther, Hanraets Elsemiek, Vernimmen Tamara, „Tree-ring research on Duch and Flemish art and furniture“, in: *Schriften des Forschungszentrums Jülich, Reihe Umwelt*, vol. 44: *TRACE – Tree Rings in Archaeology, Climatology and Ecology*, vol. 2: *Proceedings of the DENDROSYMPOSIUM 2003, May 1st – 3rd 2003, Utrecht, the Netherlands*, sud. Jansma E, Bräuning A, Gärtner H, Schleser G, 2004, Utrecht, p. 139–146, [interaktyvus], [žiūrėta 2014-08-17], http://treering.de/sites/default/files/TRACE_pdf/Volume_2/Jansma_et_al_TraceVol_2.pdf.

- Jovaiša Liudas, *Šiaurės Indija Žemaičių žemėje: katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje*, Vilnius: Aidai, 2013.
- Kaišiadorių vyskupija ir jos sakralinis paveldas, sud. Svetlana Poligienė, Vilnius: Savastis, 2006.
- Kalamajska-Saeed Maria, *Ostra Brama w Wilnie*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1990.
- Kamuntavičienė Vaida, „Kauno dekanato bažnyčių raida XV–XVI a.“, in: *Lituanistica*, 2006, t. 68, Nr. 4, p. 1–22.
- Klajumienė Dalia, *XVIII a. sienų tapyba Lietuvos bažnyčių architektūroje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.
- Klajumienė Dalia, „Sienų tapyba ansamblio dekore“, in: *Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 237–254.
- Klajumienė Dalia, „Tytuvėnų Angelų Švč. Mergelės Marijos bažnyčia ir bernardinų vienuolynas“, in: *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 258–259.
- Klein Peter, „Dendrochronological analysis and wood identification on German panels of the National Gallery in Prague“, in: *German and Austrian painting of the 14th–18th centuries*, Prague: National Gallery, 2007, p. 177–185.
- Klein Peter, Wazny Tomasz, „Dendrochronological amaluosis of paintings of Gdansk painters of the 15th to the 17th century“, in: *Dendrochronologia*, 1991, vol. 9, p. 181–191.
- Läänelaid Alar, Daalen Sjoerd van, Zunde Maris, Pukiene Rūtile, „Dating a pine sculpture of Jonah and whale“, in: *Baltdendro 2012: Materials of the 2nd International Conference of Baltic States Dendrochronologists*, sud. Adomas Vitas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012, p. 8–16, [Savilaida].
- Läänelaid Alar, Nurkse Alar, „Dating of a 17th Mentury Painting by Tree Ringso f Baltic Oak“, in: *Baltic Forestry*, 2006, vol. 2, Nr. 1 (22), p. 117–120.
- Lietuvos architektūros istorija*, t. 1: *Nuo seniausių laikų iki XVII a. vidurio*, Vilnius: Mokslo, 1987.
- Lietuvos sakralinė dailė XI–XX a. pradžia*, t. 1: *Tapyba, skulptūra, grafika XIV–XX a. pradžia*, sud. Dalia Tarandaitė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2003.
- Matuškaitė Marija, „Mediniai Vilniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios altoriai“, in: *Kultūros paminklai*, 1995, Nr. 2, p. 123–137.
- Misius Kazys, Šinkūnas Romualdas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius: Pradai, 1993.
- Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus lobynas. Tapyba*, sud. Osvaldas Daugelis, Kaunas: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
- Orcel Alain, Orcel Christian, Tercier Jean, „La dendrochronologine“, in: *Archives des sciences*, 1993, vol. 46, Nr. 2, p. 191–213.
- Paknyš Mindaugas, *Mecenatystės reiškinys XVII a. LDK: Bažnytinės architektūros užsakymai*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.
- Panavaitė Dalia, „XVI–XVII a. ant lentų tapytų paveikslų tapybos technikos kai kurie aspektai“, in: *Kultūros paminklai*, 2000, t. 6, p. 126–141.
- Panavaitė Dalia, Navickaitė Vygintė, „Aušros Vartų paveikslo tapybos technikos tyrimas“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, t. 10: *Aušros Vartų Švč. Marijos Gailestingumo Motinos paveikslas*, sud. Alfredas Širmulis, p. 50–52.
- Pukienė Rūtėlė, „Potential of dendrochronological dating of wooden artefacts. Synthesis of art and science in conservation: trends and achievements“, in: *Synthesis of art and science in conservation: trends and achievements: the 9th Baltic States Triennial Restorers' Meeting: preprints*, sud. Jūratė Senvaitienė, Vilnius: Lietuvos dailės muziejus, 2011, p. 145–150.
- Pukienė Rūtėlė, „Mediniai XIV a. kelio grindiniai Vilniaus Žemutinėje pilyje. Dendrochronologinė analizė ir datavimas“, in: *Vilniaus Žemutinė pilis XIV a. – XIX a. pradžioje: 2005–2006 m. tyrimai*, sud. Liudas Glemža, Vilnius: Pilių tyrimo centras „Lietuvos pilys“, 2007, p. 182–194.
- Pukienė Rūtėlė, „Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste*, sud. Vydas Dolinskas, Daiva Steponavičienė, Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Lietuvos dailės muziejus, 2009, p. 85–96.
- Račiūnaitė Tojana, „Lukiškių Dievo Motinos ikonos atodanga: restauravimas, ikonografija ir kilmės klausimas“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2013, t. 69: *Kultiniai atvaizdai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: importas ir sklaida*, sud. Tojana Račiūnaitė, p. 65–94.
- Ramonienė Dalia, „Maironių (Saudininkų) Švč. Mergelės Marijos bažnyčia“, in: *Kelmės dekanato bažnyčios ir vienuolynai*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008, p. 135–145.
- Ramonienė Dalia, „Sakralinė tapyba“, in: *Tytuvėnų bernardinų bažnyčia ir vienuolynas*, sud. Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004, p. 147–196.
- Sohar Kristina, Vitas Adomas, Läänelaid Alar, „Sapwood estimates of pedunculate oak (*Quercus robur* L.) in eastern Baltic“, in: *Dendrochronologia*, vol. 30, p. 49–56.
- Stankevičienė Regimanta, „Čenstakavos Švč. Mergelės Marijos paveikslas: kultas ir kartotės Lietuvoje“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2004, t. 35: *Pirmavaizdis ir kartotė: vaizdinių transformacijos tyrimai*, sud. Marius Iršėnas, Gabija Surdokaitė, p. 61–78.
- Trumpytė Dovilė, „Alsėdžių bažnyčios sakykla“, in: *Alsėdžiai*, sud. Adomas Butrimas, Liepa Gričiūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002, p. 120–125.
- Vaineikis Algimantas, „Tytuvėnų Švč. Mergelės Marijos bažnyčios didžiojo altoriaus paveikslo Dievo Motina su kūdikiu vaizdo ir medžiaginės struktūros transformacijos“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2009, t. 52: *Meno kūrinys: paviršius, figūra, reikšmė*, sud. Dalia Klajumienė, p. 31–46.
- Vaineikis Algimantas, „The Conservation and Restoration of the Painting Virgin Mary of Painful, Painted on a Wooden

Support by an Unknown Lithuanian Painter in 1699“, in: *The Baltic Nordic Conference on Conserved and Restored Works of Art 6–9 October 1999*, Tallinn, Estonia. The Conservator as Investigator, Tallinn: Conservation Centre Kanut, 2000, p. 161–162, [interaktyvus], [žiūrėta 2014-08-17], <http://www.ldm.lt/Mokslas/Vaineikis.en.htm>.

Vaišvilaitė Irena, *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 6: *Baroko pradžia Lietuvoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1995.

Vitas Adomas, Mažeika Jonas, Petrošius Rimantas, Pukienė Rūtilė, „Radiocarbon and dendrochronological dating of sub-fossil oaks from Smarhoń riverine sediments“, in: *Geochronometria*, 2014, Nr. 41 (2), p. 121–128.

Битвинскас Т., Дергачев В., Кайрайтис И., Закарка Р., „К вопросу о возможности построения сверхдолгосрочных дендрошкал в Южной Прибалтике“, in: *Материалы второго всесоюзного совещания по дендрохронологии и дендроклиматологии „Дендроклиматохронология и радиоуглерод“*, Каунас, 1972, p. 69–75.

THE APPLICATION OF DENDROCHRONOLOGICAL DATING OF WORKS OF ART IN LITHUANIA AND ITS PERSPECTIVES

Gabija Surdokaitė-Vitienė

SUMMARY

KEYWORDS: dendrochronology, tree-rings chronology, art history of Lithuania, paintings on wooden panels, sculpture, restoration.

The Laboratory of Dendrochronology was founded in Lithuania in 1968. It was one of the first dendrochronological laboratories in the former Soviet Union. Although dendrochronological dating of paintings was practiced and routinely used in Western Europe since the late 1960s, in Lithuania only in 1997, Teodoras Bitvinskas and Jonas Karpavičius have published the results of the primary dendrochronological analysis of the painting of the Gate of Dawn. This dendrochronological dating could be revised because a larger number of well-replicated oak reference chronologies are available today. It was the first time that specialists of several fields – art

historians, restorers and dendrochronologists – collaborated in applying the dendrochronological technique (restoration in 1993). In the only other case since that time, in 2010 Rūtilė Pukienė performed the microscopic anatomy of wood and identified the species of wood of the icon of Our Lady of Lukiškės.

The tradition of painting techniques in Lithuania differs from the techniques used in Western and Central Europe. Lithuanian painting techniques of the 15th–17th centuries are related to the Eastern schools. Paintings on wood were mostly made on lime panels, sometimes on oak and pine panels. Because lime chronologies are not available, at present it is not possible to date the paintings on lime panels by the dendrochronological method. However, two paintings on oak panels – the so-called Madonna of the Sapiehas from the Church of St Michael the Archangel and the painting of Our Lady from the Tytuvėnai church – could be distinguished. They were and still are highly respected miraculous paintings of the Holy Mother of God, which are of crucial importance for the history of Lithuanian Christianity and art. A dendrochronological analysis of their oak panels could be performed during their restoration. The Holy Mother with Child from the Tytuvėnai church was under restoration from 2003 to 2006. The most recent restoration of the Madonna of the Sapiehas was performed in 2014. Unfortunately, collaboration among art historians, art restorers and dendrochronologists was not initiated.

Quite many paintings on wooden panels from the Grand Duchy of Lithuania are held in museums and churches of Lithuania, as well as in private collections. A dendrochronological analysis of these paintings is above all important for establishing the species of wood. A comprehensive research may help define the historical development of the technologies of Lithuanian art and painting more precisely and attribute these artworks to a certain tradition. Moreover, a dendrochronological analysis may point out more potential objects of research, which are painted on oak and pine panels. The analysis of paintings from the 16th–18th centuries made on oak and pine panels will not only help revise the date of their creation, but also may revise the periodization of Lithuanian art history, because the majority of artworks created in Lithuania lack historical documentation and are usually dated by art historians on the basis of stylistic analysis.

A potential group of paintings for dendrochronological dating includes 16th–17th century paintings by European artists (Italian, Flemish, Dutch, Italian, Spanish, etc.). We would like to emphasise this group of paintings because of a wide experience of dendrochronologists in Western and Central Europe. In Western Europe, scientists have access to much more well-replicated oak and pine reference chronologies at present and the majority of museums and private collectors have investigated their collections. A comparison of their results with the dendrochronological analysis of paintings held in Lithuanian museums will contribute to a more precise dating and identify the possible cases of falsification and copying.

Furniture, altars, painted architectural details and other interior objects in secular and religious historical buildings have a huge potential for dendrochronological analysis. The entire group of objects from the 17th and the 18th centuries is still waiting for the attention of researchers (both dendrochronologists and art historians).